

Szigeti Lajos Sándor:

AZ EXPRESSZIONISTA ELBESZÉLÉS

Ilia Mihálynak

E rövid dolgozat címe szükségszerűen csal: többet mar-
kol, mint amire szerzője - akár hosszabb távon is - vállal-
kozhat. Így tehát, először is, megszorításokkal kell élnünk,
módosítanunk kell a címet, s vele a tárgyat is, a követke-
zőképpen:

Egy erdélyi szerző elbeszéléseinek természetrajzához

Az alábbiakban Sipos Domokos munkásságának egy részéről
szólunk, s arról, hogy - meggyőződésünk szerint - expresszio-
nistának minősíthetők egy olyan szerző elbeszélései is, aki-
nek néven nevezhető kapcsolata nem volt a Má-val, illetve
Kassák körével, még kevésbé a nemzetközi avantgarde-irókkal,
olyannyira nem, hogy még csak az expresszionizmus vonzásá-
ban sem állt. Mi sem bizonyíthatja ezt jobban, mint az, hogy
a kifejezetten tág szempontrendszerrel dolgozó Bori Imre sem
említi Sipos Domokost, amikor A magyar irodalmi avantgarde
című könyvének A szecessziótól a dadáig című kötetében a
romániai magyar irodalom expresszionista vonulatát tárgyal-
ja.¹ Az már egy másik kérdés, hogy - többek között - Bori
Imre szempontjai látenszen mégis lehetővé teszik, hogy Sipos
Domokosban expresszionista elbeszélőt véljünk felfedezni,
sőt, ha következetesen kitartanánk Bori Imre szempontrend-
szere mellett, akár be is sorolhatnánk a szerzőt a Sinka
István és Veres Péter nevével fémjelezhető paraszt-expresz-
zionizmus vonulatába, azaz odairhatnánk nevét e változat
megteremtőinek, Tamási Áronnak és Szilágyi Andrásnak a neve
mellé.² E dolgozatban azonban nem kívánunk ilyen messzire
menni, de ha csak annyit is sikerül elérnünk, hogy felhív-
juk a figyelmet egy nálunk kevésbé ismert szerzőre, s arra,
hogy bár filológiaiilag kitápintható közvetlen hatásról nem
beszélhetünk életművében, mégis mély eszmei-művészi rokonság

fűzte Sipos Domokost ahhoz a világnézeti-irodalmi tendenciához, amely - Király István szavaival - "a huszadik század nagy értékvalságának nemzetközi vonatkozásában is egyik legerőteljesebb kifejezője, összegzője volt:"³ az expresszionizmushoz, akkor munkánk már nem volt hiábavaló.

Sipos Domokos művei legutóbb 1973-ban jelentek meg a Kriterion kiadásában, Vajúdó idők küszöbén címmel.⁴ Nem véletlen, hogy ezt a címet választotta a szerkesztő, sajtó alá rendező Bernáth Ernő; nem mintha a Vajúdó idők küszöbén című hosszabb történeti elbeszélés lenne a legjobb vagy legjelentősebb alkotása Siposnak, hanem mert jelképe is e cím annak az életműnek, mely rendkívül rövid idő, mindössze hét év alatt teljesedett ki, valósult meg. Sipos Domokos Kisküküllő megye-székhelyén, Dicsőszentmártonban született 1892-ben. Írói pályája csak 1921 tavaszán kezdődik, amikor a Boldog idők és a Templomrabló című elbeszéléseivel pályázatot nyer, mégpedig az Osvát Ernő szerkesztette, 1919-ben indult Kemény Zsigmond-i címet választó Zord idő című folyóirat kettős pályázatát. Ettől kezdve jelennek meg írásai rendszeresen, előbb az általa szerkesztett Kisküküllőben, majd a Vasárnapi Ujságban, a Keleti Ujságban, a Pásztortűzben, sőt a Napkeletben és a Periszkópban is. Az utóbbiakat azért emeltük ki, mert ezek fordították a legnagyobb figyelmet a nyugati avantgarde-mozgalomra és a romániai új művészet istápolására.⁵ Sipos Domokos politikai pályafutása, publicisztikája és szépirói munkája egyaránt indokolja, hogy odasoroljuk nevét Kós Károly, Kuncz Aladár, Áprily Lajos, Szentimrei Jenő, Bartalis Jánosé mellé. Éppen ezért érthető is, hogy A romániai magyar irodalom története külön fejezetet szentel Sipos munkásságának⁶, s A magyar irodalom történetének hatodik kötete is méltatja fontosabb műveit⁷ és többször említi Sipost Czine Mihály A romániai magyar irodalom kezdetei című tanulmányában is.⁸ Sipos Domokosra figyelt Áprily Lajos, Benedek Elek, Gaál Gábor, Németh László is, mert valami nagyon közös volt bennük: a humánus keresése és akarása. Figyeltek rá azért is, mert az elsők között küzdött az erdélyi magyarok, románok, szászok közeledéséért,

békés, alkotó együttéléséért. E törekvésének nemcsak publicisztikájában ad hangot, szépirói műveiben is lépten-nyomon találkozunk vele. Példás bizonyíték erre maga a Vajúdó idők küszöbén is, amellyel szintén pályázatot nyert, s amelyet kezdetben regénynek szánt. Terveit, elgondolásait egy Tompa Lászlóhoz írt leveléből közvetlenül is megismerhetjük.⁹ Sipos e levélben tulajdonképpen megfogalmazza a Budai Nagy Antal felkeléséről írott elbeszélés legfőbb értékeit: "A Vajúdó idők küszöbén egyedül fogta meg Erdély egyetemes jelentőségét, ami ebben áll: Ez a föld mindig, így ma is azt szenved, hogy a nacionális és szociális összefüggések ... helye." E levél ékes bizonyítéka Sipos irói tudatosságának, s akár ars poeticája is lehetne: "Egy-két névből, egy-két dátumból, mert ennyi az egész, amit a história feljegyzett, élő alakot és lüktető, életteli teli kort teremtek, melyben megszületik Erdély történetének ... legnagyobb eseménye ... És nem veszed észre, hogy ez a kor milyen véres életteli függ össze a mával? /A szociális problémák még ma sem teljesednek itt be.../ ... Mondom, regényt akartam írni ebből a témából, de amikor a koncepcióval megvoltam, megbuktam a részleteken ... Igaz, ennek a novellának van egy nagy hibája. Igen érzik rajta az élet szaga! De tehetek én róla, hogy csak akkor irok, amikor mondanivalóm már valósággal szúrja, vágja szivemet és lelkemet?"

E néhány mondat pontosan rávilágít Sipos Domokos gondolkodásának korszerűségére, 1925-ben megfogalmazott transzszilvánizmusára, mely akkor - mint Czine Mihály írja - "nemcsak takart nacionalizmust jelentett: a reális Erdély-szemlélet kialakulásának a kezdetét is jelentette.... Már az együttélés tényének és történelmi előzményének a feltárása is a felfedezés erejével hatott, a nacionalista hatalmi szempontok elutasítását jelentette, s a gyűlölködés helyett - Ady szellemében - a humánus és a kölcsönös megértés eszményét vallotta."¹⁰ S ahogy elmondható, hogy a valósággal való szembenézés teremtette meg Kós Károly Budai Nagy Antalt és Bánffy Miklós Erdélyi történetét¹¹, ugyanúgy elmond-

ható ez az említetteket időben megelőző Vajúdó idők küszöbén című műről.

Sipos Domokosnak a társadalmi kérdések-problémák iránti érzékenysége, fogékonysága nemcsak a történeti tárgyú elbeszéléseinek sajátja, ez "személyes élményekben gyökerező alkatú vonás Siposnál; tudatos érdeklődéssel fordul az elcsúszottak és megkínzottak, a nyomorban tengődők és bűnbe kergetett szenvedők sorsa felé" - írja Nagy Pál.¹² E jellemző jegy állandó építő eleme szinte minden elbeszélésnek. Korai méltatói felrötták neki, hogy írásaira a tragikum nyomra rábélyegét, s hogy az általa rajzolt kép túl sötét, "úgy látszik, arra rendelte sorsa, hogy elsősorban az élet árnyékos oldalait figyelje, rajzolja".¹³ Értelmezésem szerint már ebben is expresszionista irányultságát láthatjuk, mint ahogy ezzel magyarázható sajátos téma- és tárgyválasztása, de motivumkincse is: az, hogy a nyomor, a szegénység, az éhség, az ember kiszolgáltatottsága - gyakran kompozíciót meghatározó módon - állandó motivumként jelenik meg elbeszéléseiben. Írásainak színvonalára enged következtetni az a tény is, hogy méltatói nem egyszer Móricz Zsigmondhoz hasonlítják¹⁴, hogy A csoda című elbeszélésének kisínasa az Árvácskára, a Karácsonyestén János bácsija pedig a Boldog ember hőisére, Jóó Györgyre emlékeztetne. A két író közötti hasonlóságot azonban nemcsak ebben fedezhetjük fel, hanem abban is, hogy Sipos Domokos is eljut a népi elégedetlenség, a lázadás ábrázolásáig is, s ami a legfontosabb: hangja keserűvé, vádlóvá lesz; mint A kastélytető fellángol és a Gátszakadás című elbeszéléseiben, melyekben azonosulni is látszik hőseivel, különösen paraszthőseivel, s azokat belülről tudja megragadni. Ez utóbbi sajátosság is expresszionista jegyet takar.

Expresszionizmusa látszik megnyilvánulni - véleményünk szerint - abban is, hogy elbeszélései jelentős részének fő tartalmi-tematikai jegye: a halál, a háború, az irtózat elleni tiltakozás. E szempontból tipikusnak mondható a Hősi halál című elbeszélés tárgyválasztása is: a nazarénus parasztleány nem fog fegyvert még akkor sem, amikor pedig kötelezik erre. Börtönbe kísérésekor saját élete föláldozásával megment egy

kislányt a haláltól, a közeledő autó elől. A befejezés önmagáért szól: az elítéltet kísérő katonák "a halottat nézték és sapkájuknál tartották a kezüket. Egy darabig így álltak, aztán zavartan néztek össze s lekapták kezüket, mintha szégyenlenék, hogy egy nazarénus előtt tisztelegnek." Az Éjféli párbaj frontra szólitott hőse, Abodi legszivesebben a mélységbe taszitaná az általa - érthetően - megvetett és gyűlölt kapitányt, akinek "tán csak két ujja fogja még a bokrot" a meredély szélén, de ekkor meghallja a kiképzőtisztből kiszakadó szavakat: Ó, anyám, anyám! Istenem, istenem! ". S az igazi "párbaj" itt Abodi lelkének belső párviadala, melyből az egyetemes humánus kerül ki győztesen; Abodi nem tud ölni, mert - sugallja Sipos - mindenki, a legrosszabban is, ebben a kapitányban is ember lakozik. Gondoljunk csak Kosztolányi Caligulá-jának befejezésére, arra, hogy csak egy végső felismerést megengedő, a halált, mint egy tragikus élethelyzetet jelentő állapotban ismerhető fel Caligulában is, de akkor felismerhető: az ember! Ez sűrítődik lírai módon Sipos elbeszélésének befejezésében is: "Abodi összerázkódik. Lehajol, s vasmarokkal fogja meg a kapitányt, s vonja felfelé. Az ránéz, megiszonyodik, felhördül, de az önkéntes felhúzza a sánctetőre, egy darabig szembenéznek, aztán Abodi megfordul, tovarohan, s magánki-vül harsogja bele a vak éjszakába: - Ember, ember, ne ölj, sose ölj!"

Tudatosan idéztük mindkét műnek éppen az utolsó sorait, mert Sipos Domokos elbeszéléseire jellemző a szaggatottságot, töredékességet, ziláltságot mutató befejezésnek e jellegzetes felütésszerű megoldása: egy végső, mindent lezárni látszó, s mégis lehetőségeket, figyelmeztetéseket is magában hordozó kiáltásban sűrítődnek össze és oldódnak fel a feszültségek. Ezt a végső, felrázó mondatot ráadásul nem maga a szerző mondja ki, hanem egy-egy hősével szólaltatja meg, egy-egy hőséből szakad ki: " - Hej, emberek! Kigyúlt a kastély!" /A kastélytető fellángol/, " - Ember, ember, ne ölj, sose ölj!" /Éjféli párbaj/, " - Jöjjön, Bonyhádi úr, János bácsi az éjjel megfagyott!" /Karácsonyestén/,

" - A vizkórságos meghalt!" /A vizkórságos halála/, " - Aludj, édesem! Az angyal járt itt! Az angyal járt itt!" /Rettenetes angyal/. Minden utolsó sora mintha egy-egy "kiáltás" lenne: kiáltás az életért, kiáltás az emberért! E jellegzetes felrázó hatású befejezések, a szaggatottság s a fentebb már említett tartalmi-tematikai jegyek arra engednek következtetni, hogy Sipos Domokosban valóban expresszionista író láthatunk.

Sóni Pál volt az, aki már nem csupán expresszivistának látta Sipos megoldásait, de egy-egy elbeszélésében legalábbis expresszionista jegyeket vélt felfedezni. Megállapítja, hogy Sipos Domokos prózája egyes hangütéseiben expresszionista. Elsősorban a Sipos-hősök belső monológjainak expresszionista színezetéről tesz említést, külön kiemelve a szerző első kötetét, s a címadó elbeszélést. "Első kötetének címe, az Istenem, hol vagy?! /1922/, e kétségbeesett felkiáltás a maga fortissimójával összecsendül az expresszionista líra és képzőművészet megannyi jajkiáltásával."¹⁵ Expresszionistának mondható - bizonyára nem véletlenül - a Kalács kiadásában megjelent kötet címlapja is, amelyet így írt le Szentimrei Jenő: "Dezső Miklós székely festőművész, Sipos enyedi osztálytársa rajzolta ezt az égbekiáltó címlapot, melyen a hajnal derengő fényénél tornyok omlanak, hogy közülük a kelő nap sugaraiban felemelkedjék egy erős, égre tárt karú férfiakt: az Ember /Vörös férfiakt volt, munkást ábrázolt/."¹⁶ Sóni Pál három elbeszéléssel kapcsolatban szól expresszionista jegyekről: a már említett kötet címadó Istenem, hol vagy?! esetében azt hangsúlyozza, hogy "a novellában az iszonyatos, a visszataszító uralkodik", a Templomrabló pedig szerinte "nem egyéb, mint egy zilált belső monológ, mely harsány hangon kiáltja világgá az éhező munkanélküli hős gyötrődését", s végül A vizkórságos halála című Sipos-novella Sóni szerint "a végsőkig kiábrándult halálhangulatában, Dúsnának, a ligeti kikiáltónak groteszk alakjával, expresszivitásával határozottan avantgarde színezetű".¹⁷

Miért ragaszkodunk Sóni Pál intuiciójához, Bori Imre

szempontrendszeréhez? Tudjuk, hogy - mint Koczogh Ákos megállapította - "az expresszionista prózának nem volt olyan súlya, mint a lirának és a drámának, újabb monográfiaikban már külön fejezethez sem jut. Maradandó regény nincs. ... nálunk Szabó Dezső expresszív pátosza irodalomtörténeti relikvia, Tamási Ároné első regényével, a Szűzmáriás királyfival el is múlt."¹⁸ Hasonlóképpen fogalmaz Bojtár Endre is: "Az expresszionizmus Kelet-Európában elsősorban a lirában és a drámában tapintható ki."¹⁹ Salyámosy Miklós is ezt hangsúlyozza: "expresszionista epikáról alig beszélhetünk: ha az expresszionista életérzés a drámát radikálisan megváltoztatta, az epikus ábrázolásmódot majdnem lehetetlenné vagy költői prózában irt lirává tette."²⁰ Nem vitatjuk a kétségtelen igazságot, hogy az epikában az expresszionizmus nehezebben érhető tetten, mégis azért gondoljuk tovább Sóni megközelítését, mert úgy véljük: Sipos elbeszéléseinek már említett szaggatottsága, súlyos tartalmú mondatai nem lehetnek véletlenek; az első világháború naturalisztikus és egyúttal absztrakt megjelenítésében, a "ne ölj!" tiltakozásában, a tragikumhoz és a groteszkhez való vonzódásában, de még abban is, amit pedig - annak idején - felröttak neki, hogy "még a legsikerültebb Sipos-írások sem mentesek valami elvont keresztényi szeretetvágytól" - s a látomásos ábrázolásmódban is mégis expresszionizmusát véljük kitapintani. Koczogh Ákos, már említett tanulmányában idézi Soergelt, aki ezt mondja: "Expressionismus ist lyrischer Zwang, dramatischer Drang, nicht epischer Gang."²¹ Úgy véljük, talán nem pusztá szójáték, ha azt mondjuk: a lírai kényszer s a drámai inger azonban, ha nem is az epikai folyamatban, de a lírai epikában és a drámai epikában megnyilvánulhat. Sipos Domokos elbeszélései között mindkettőre akad példa.

Az Istenem, hol vagy ?! című elbeszéléssel kapcsolatban például megalapozottnak tételezzük Sóni Pál megközelítését. Az elbeszélés "története" csupán egy mondatnyi: a nyomorból, a nyugtalanság elől, az alkoholhoz menekülő férfi részegségében megöli feleségét. Mindezt azonban Sipos

Domokos hősének kusza, őrjítő érzésein, gondolatain, asszociációin keresztül láttatja velünk: mintha egy hang orditana a férfi fejében: "Csendet, csendet, és ő is utánakiáltotta: Csendet, csendet! " Az asszony zokogását hallja újra, s erre reagál: "Ej! Nem akarom hallani, nem fogom hallani! Aludni, aludni, nem tudni semmiről... Megőrülök! Megállj! Megállj! Mit akarsz! A szívemet akarod átszúrni, minden hang egy kés. Értsd meg: rendbe jön minden. Esküszöm. Ne sirj! Ne sirj!" Hogy megfigyelhessük, hogyan határozza meg Sipos stílusát a szándékosságot nélkülöző gyilkosság ábrázolásában az ösztönös expresszionizmus, hogy nyomon követhessük a forma széthullását, a dekomponáltságot²¹, idézzük az elbeszélés zárórészét teljes terjedelmében: "A nagy férfitest egyet fordul. A fejében őrületes düh kavargó és bömböl, mint megveszett bivaly. Meg akarsz ölni? Mit akarsz? Nem, nem hagyom magam! Kezeit kinyújtja, megfogja az asszonyt. Egy szó sem hallatszik. Nyakára fonja ujjait, az asszony iszonyút sikolt. Két görcsös tenyér szoritja a gyenge húst. A félhomályban az ágyak végén már vigyorog az öntudatlan bűn s a rettenetes irtózat." Ez utóbbi mozzanatokban magukban is expresszionista sajátosságot látunk, mint ahogy az elbeszélés további záromondataiban megformálódó fenyegetettségben, s a szenvedő ember iránti részvétben is: "Az asszony hörög, kezei az élet vad ösztönével hadonásznak, véresre kaparják a férfi arcát. Az ki sem nyitja a szemét. Szoritása mind erősebb, a világ forog-forog örülten vele, valamibe meg kell kapaszkodnia, hogy fel ne dőljön. Az asszony elnyújtja lábait, szemei fehérjükkal felfelé fordulnak, még egyszer látja a gyermeket és férje arcát, aztán indul-indul az ismeretlen világba. Az ember megnyugszik." No, ugye?! Hát megértettél? Ne búsulj! Rendbe jön minden! Keze megenyhül és gyengéden fekszik az asszony mellére. A gyermek álmodik, mosolyog, semmit sem tud arról, hogy milyen borzalmas diszleteket tologat elébe az élet, a rettenetes rendező. Kicsiny keze odaér anyja arcához. Az már a küszöbön van, de simogatásra visszanéz lelkével egy pillanat milliomodrészig. Nem.fáj

semmi, ezalatt mindenkinek meg is bocsát, s még van ideje visszaszólni azon a hangon, amit csak lelkek hallanak: -Édes jó istenem, hol vagy - hol vagy?! Aztán átlép a küszöbön."

A templomrabló című elbeszélés alaphangját a hős belső monológjának következő mondata adja meg: "Enni, enni, enni akarok. A szentségit! Akkorát orditok, hogy megsiketül az egész világ. Hogy mernek enni? Disznóság, disznóság; miért mások és miért nem én is!" Az éhező a templomba téved, s a papot "enni" és "inni" látja: "szájához viszi az ostyát. Aranykehelyből iszik. A nyál összefut a számban. Adjatok nekem is csak egy korty bort. Éhes vagyok! Mi volna, ha odakiáltanék?" Ennek az elbeszélésnek már nemcsak az indítása expresszionista színezetű, s nem csak egy-egy ilyen jegyet figyelhetünk meg, de struktúrájában is irányzatosságnak látszik. Ezt igazolja az egyes szám első személyű megközelítésmód, a belső monológ ziláltsága, szaggatottsága, s leginkább az, ahogy az álom, a látomás és az éhség "való világa" keverednek - kompozíció-meghatározó módon - egymással: "Megindulok az oltár felé. Két sorban állnak a szentek és királyok és mereven néznek reám. Fellépek az oltárra. A szentségtartó aranyos ajtaját kinyitom, kiveszem a kelyhet és - iszom. Édes jó istenem, jó vagy. Köszönöm, köszönöm! Van Isten, van bizonyosan. A szám boldogságtól vonaglik, és nagy kortyokban nyelem a bort. Illatos. Eloltja a szomjamat. Éhes sem vagyok, nem is fádom. Mehetünk! Ezt a poharat nem hagyom itt. Jobb helyen van nálam. Beteszem a felöltőm zsebébe. Jerünk! Jaj! Uram, Istenem! Kegyelem! A szentek és királyok reám rohannak, fényes kardok suhognak a fejem körül. Megálljanak, megálljanak! Templomban vagyunk! Az istenit, templomban vagyunk! Hát nem értik? Mi a különbség akkor közöttünk? Hagyjanak békét! Itt a pohár! Itt van! Eresszenek! Egy kemény kéz a torkomat fogja. Fuldoklom. Szemem kimered. Egy hangot nem tudok kiadni. Csak nézem, nézem Krisztusnak vértől csepegő, sápadt arcát. - Miért nem szállt le ő is a falról? Ahá! Most már nem bánom, ha meg is döglöm. Eressze-

tek, eresszetek, hogy ordítsam: A keresztre feszített ember nem jött királyokkal és szentekkel embert fojto-
gatni. Mi az? Te is jössz, te is? Te zsidó! Leszáll az
oszlopról. Mosolyog - mosolyog. Fulladok. Jaj! Sovány,
fehér kezét felemeli. Reám mutat. Mindenki félrehúzódik
tőlem. Nagyon lélegzem, borzongok. Azt mondja: Menj bé-
kével, fiam! ... Kinn hallgat az ércszobor. Az égen ra-
gyognak a csillagok. A házakban alusznak, szeretnek, gyü-
lölnek az emberek. Az utcákon túl hegyek jönnek. A hegye-
ken túl más hegyek. Folyók futnak le róluk s a tengerek-
be ömlenek. És emberek, emberek mindenütt. És a hegyek
mind másformák, a folyók partján más-más virágok nyílnak.
Minden embernek van két keze és két lába, mindenik a szá-
jával eszik, a szemével néz. ... - Templomrabló! - mondom
magamnak. Felmászom az ablakra, kifeszitem. Mehetünk!
Visszanézek. Tisztelettel megemelem kalapomat a názareti
koldus felé."

A tipikusan expresszionista szenvedélyes érzelmkife-
jezés nyilvánul meg a Karácsonyestén látomásos ábrázolás-
módjában, a keresztényi szeretet naivan tiszta megszólalá-
sában: "A disznóól keskeny homálya szűk volt neki, ember
sehol, a kutyák a konyhaajtó előtt várják a vacsora ma-
radványait, - János a csillagokat hívta be magához és hálá-
san újságolta nekik Isten jóságát, ki szent karácsony es-
tén még egy ilyen utolsó, nyomorult embernek is kiadja
tisztességes porcióját. A csillagok lejötték az égről, egé-
szen közel sorakoztak az ajtóhoz, csak ki kellett volna
nyújtania kezét, a legelsőt elérte volna. De János tudta,
mi a becsület, hálás volt e kitüntetésért; csak mesélt ne-
kik, s örvendett, hogy figyelmesen hallgatják." Olyan el-
beszéléseket, amelyek struktúrájukban, kompozíciós megol-
dásaikban is expresszionistának mondhatók, csak az Iste-
nem, hol vagy?! című kötetben találunk, olyat azonban,
amely az expresszionista stílus jegyeit mutatja, az emli-
tett kötet után is irt, s többet is Sipos. Közülük csak
egy-egy példát emelünk most ki. Sajátosan expresszionis-
tának látszik Sipos emberképe, emberábrázolása: "Sándor

látja, hogy az emberek: vár a hegyen, az emberek: gát a völgyben, az emberek: fal a határon. Túl ezer eszten-deje dörömböl Góg és Magóg népe, de az emberek a föld-höz vannak növe, az emberek a földből vannak sarjadva, az emberek erősebbek, mint a sziklák, az emberek szilár-dabban állanak, mint a szálfák."- írja a Hazafelé című elbeszélésben. Ugyanebben a műben példát találhatunk az expresszionista életérzés megformálására, s arra is, hogy a "táj" csak antropomorfizálódott módon jelenik meg: "A hegyek eléje szaladtak, a patakok lábát ölelték, a bérce-ken túl dörömböltek, úgy érezte, hogy neki kell vetnie hátát a csiki havasoknak, sarkát meg kell akasztania a Hargitában, bele kell fogóznia a földbe." És expresszio-nista sajátosságának tűnik az időtlenítés, a sűrítettség, egy-egy "költői kép" kimérevítése is: "Nyugaton vöröslött az ég. A hegygerincen szántott egy ember; úgy állt ott - előtte az eke s két ló-, mintha az opálos égre volna raj-zolva. ... Eltűnt a múlt, a jelen végtelennek tetszett, s a jövő meglapult a csönd mögött." /Klári még nem megy férjhez/. Ornamentális stílusának az érzelmek diktálta szenvedélyessége is expresszionista kísérletezésre vall: "Ezernyi hang kavargott az izzó ég alatt. Erős és mély férfikiáltások, mint óriások által fellökött szálfák, vágódtak bele a térbe, aztán zökkenve estek vissza a ke-ményre száradt, forró földre. Nehéz röptükben magukkal ragadták és lerántották az asszonyi és lányi sikongások fehér, világoskék, rózsaszín, melegsárga és égőpiros fu-tókavirágait." /Hósi halál/.

Mindezek alapján úgy véljük, Sipos Domokos, e "vidé-ki jakobinus" nemcsak hites krónikása volt egy "vajúdo kornak", hanem modern, expresszionista kísérletezéseiben a kortól el nem maradó prózairó, mint Nagy Pál írta: "A Dicsőszentmártonban, vidéki elszigeteltségben élő író, ime, igyekezett magáévá tenni kora újító törekvéseit, mint-egy igazolván szellemének mozgékonyágát, frissességét. Az indulás küzdelmes éveiben egész irodalmunkra /értsd: a romániai magyar irodalomra. - Sz.L.S./ jellemző ez a

sokirányú nyitottság, a tájékozódás európai látóhatárokhoz igazodó rugalmassága. A provinciális betokosodás, a regionális kiszikkadás ellen e korszak legjobbjai haladó eszmeáramlatok és újító művészi vívmányok meggyökeresztetésével védekeztek."²³

Jegyzetek:

- ¹ Bori Imre: A magyar irodalmi avantgarde, I. A szecessziótól a dadáig. Symposion Könyvek, Újvidék, 1969. 244-258.
- ² Vö. Bori Imre: Parasztextpresszionizmus.: i.m. 268-275.
- ³ Vö. Király István hozzászólása a Szabó Dezső emlékülésen. Irodalomtörténet, 1979. 4. 966.
- ⁴ Sipos Domokos: Vajúdó idők küszöbén. Sajtó alá rendezte Bernáth Ernő. Kriterion, 1973.
- ⁵ Sőni Pál a következőket írja a Napkeletről: "A félhavi irodalmi folyóirat köré a társadalmi reformokat sürgető, politikai aktivitást igénylő radikális írók csoportosultak, akik élénk vitát folytattak a maradi szellemiséggel. Jelszavunk volt folytatni Adyt - emlékezik Szentimrei egy későbbi cikkében. A lap szerkesztésében eklekticizmus érvényesült, de alaphangját a későbbi Korunk írói adták meg. Ide irtak a bécsi baloldali irodalmi mozgalmak tagjai is, és a második évfolyammal kezdődően erősítéseket kapott a magyar emigráció íróival és szociológusaival /Ignotus, Barta Lajos, Dienes László/, akik átmenetileg vagy hosszabb időre Romániában telepedtek le." - Vö. Sőni Pál: Avantgarde - sugárzás. Modern törekvések a romániai magyar irodalomban. Kriterion, 1973. 17.; A Periszkópról s szerkesztőjéről Czine Mihály ír, a következőképpen: Szántó György, "lapjában, a Periszkópban, a Ma, a Tűz, a Diogenés, s főként a német Querschnitt mintájára megkísérelte az új irodalmi és művészeti irányok ismertetését. Folyóiratát nemcsak erdélyieknek szánta, s nem is csak erdélyiek: országhatárokon felülemel-

kedve akart az egész magyar avantgarde folyóirata lenni."
- Vö. Czine Mihály: A romániai magyar irodalom kezdetei.
Jelenkor, 1967. 7. 521.

- 6 Vö. A magyar irodalom története. VI. Akadémiai, 1966. 951-952.
- 7 Vö. Sóni Pál: A romániai magyar irodalom története. Kritérium, 1969. 60-64.
- 8 Vö. Czine Mihály: i.m.
- 9 Vö. Kicsi Antal: Ahogy az író látta saját alkotását. Utunk, 1970, dec. 25.
- 10 Czine Mihály: A romániai magyar irodalom a két világháború között. Nép és irodalom, Szépirodalmi, 1981. 2. kötet. 41.
- 11 Vö. Czine Mihály: i.m. 47.
- 12 Nagy Pál: Sipos Domokos. Bevezető a Vajúdó idők küszöbén. c. kötethez. 16.
- 13 Uo.
- 14 Vö. Nagy Pál: im. 18.
- 15 Sóni Pál: i.m. 124.
- 16 Szentimrei Jenő: Utószó A csoda c. kötethez. Idézi Sóni Pál is: im. 124.
- 17 Sóni Pál: i.m. 124-125.
- 18 Koczogh Ákos: Az expresszionizmus. Bevezető tanulmány az azonos című könyvhöz. Gondolat, 1967. 73.
- 19 Bojtár Endre: A kelet-európai avantgarde irodalom. Modern Filológiai Füzetek 29. Akadémiai, 1977. 53.
- 20 Salyámosy Miklós: Expresszionizmus. Világirodalmi Lexikon. 2. kötet. Akadémiai, 1972. 1329.
- 21 Vö. Koczogh Ákos: i.m. 73.
- 22 Ez utóbbiakat sajátosan kelet-európai expresszionista jegynek minősíti Bojtár Endre. - Vö. Bojtár Endre: i.m. 79.
- 23 Nagy Pál: i.m. 19.